

ГТАХР 17.82.40

ҚОЙШЫҒАРА САЛҒАРАҰЛЫНЫҢ «КӨМБЕ» РОМАН-ЭССЕСІНІҢ ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

Н.С. Балтабаева

PhD доктор, аға оқытушы

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., email: balnargiza@mail.ru

Мақалада Қ.Салғариннің екі үлкен бөлімнен тұратын «Көмбе» атты роман-эссесінің жанрлық сипаты, танымдық ұстанымы мүлде бөлек шығармасы қарастырылады. Шығармада тек туындының бастан-аяқ диалог тәсілімен жазылғандығы жанр табиғатын айқындауға мүмкіндік береді. Өйткені диалог роман-эссе жанрының негізгі көрсеткішінің бірі болып саналады. Сондықтан да шығармадағы қазақ халқының көне қыпшақ заманындағы күрделі тарихы автор мен оның досының диалогына құрылған.

Қ.Салғариннің өз шығармасын роман-эссе деп атауының басты себебі қазақтың қазақ болғандағы тасқа басылған көне тарихын көркемдік айналымға түсіруге тырысқандығында жатыр деп ойлаймыз.

Түйін сөздер: жанр, эссе, роман, көмбе, көне қыпшақтар, роман-эссе

Бүкіл әлемдік әдебиеттану ғылымында жанр типологиясының өзгеріске түсіп, үнемі жаңарып, жаңғырып отыруы заңды құбылыс болса, бұл арнаның қайта бағамдалу мәселесі де толастамайтын үрдіс. Әсіресе бұл эссе жанрымен трансформацияланған шығарма түрлерінен анық байқалады. Сондықтан да роман-эссенің табиғатын ашу үшін алдымен оның жанрлық сипатына және эссе жанрының өзіне тоқталуға тура келеді.

Г.Н. Пospelовтің еңбектерінде жанр ұғымы типологиялық категория ретінде түсіндіріледі: «...жанры представляют собой явление, исторически повторяющееся в разные эпохи, в развитии различных национальных литератур, в разных направлениях одной эпохи национально-литературного развития. Иначе говоря, жанры – явление не исторически конкретное, а типологическое» [1, с.102].

Жанрдың типтілігін, қайталанушылығы мен тұрақтылығын В.Кожинov былай көрсетеді: «...жанр, понимаемый как тип произведения, есть образование исторически устойчивое, твердое, проходящее через века» [2, с.36].

Н.К. Гей: «Жанр – это художественная формула мира» [3, с. 46] десе, А.Н.Лурье: «в жанрах аккумулируется существенная часть эстетического опыта человечества» [4, с.57] дейді.

Эссе (французша Essay – тәжірибе) жанрының атасы – француз жазушысы Мишель Монтень. Ол өзінің әйгілі «Тәжірибесінде» қоғамдық, әлеуметтік ой-санаға әсер ететін тек қана өзіме тиесілі пікірімді білдірдім дейді. Белгілі бір шеңбер аясында ғана өмір сүретін қағидаларға бағынбайтын эсселік стильдің өзіндік ерекшелігін Монтень: «Байқауымда, менің ой-толғамдарымның тамырланғаны соншалық, оларға өзім де ие бола алмайтын сияқтымын» дейді [5 с.656].

Эссе тілі - танымдық терминдерге толы ғылым тілі емес. Эссе тілі – әсем, ажарлы. Оның бұл қасиеті «Мейерс нойес лексикон» сөздігінде нақ көрсетілген [6, с. 215-216]. Эссе қарапайым қалың оқырманға түсінікті тілге ие.

С.Негимов «Эссе сипатында туған туындыларға батыл болжамдар мен өткір ұсыныстар, пікір жарыстырулар мен талас тудыратын жорамалдар, ойлар, көкейге қонымды, таным көкжиегін кеңейтуге қозғау саларлық байламдар тән» [7, 234 б.] деген құнды пікір айтады.

Кез-келген еркін, сюжетсіз мәтін «эссе» жанрына жата бермейді. Бұл үшін көркемдік қиындық бірінші кезекте есепке алынуы керек. Әсіресе, бұл «әдеби эссеге» байланысты. Өйткені, мұнда өзіндік әдеби-сыншылдық ойлар мен эссенің өзінің айқын ара жігін ашып алу керек.

Осылайша бізге тек қана зерттеуші емес (жұмыстың сыншылдық бағытын), сондай-ақ автор-суреткердің де бейнесі (яғни, шығармадағы көркемдік әлем) көрінуі керек. Бұл құбылыс Қ.Салғариннің «Көмбе» роман-эссесінде айқын көрініс тапқан.

1989 жылы «Жалын» баспасынан шыққан «Көмбе» романы «Көне қыпшақтар» және «Ой өрнегі» деген екі үлкен бөлімге бөлініп, әрқайсысы көптеген жеке тараушалардан тұрады. Туынды бастан-аяқ диалог тәсілімен жазылған. Мұнда ежелгі қыпшақтардың қиын да күрделі тарихы екі адамның баяндауы түрінде берілген. Оның бірі – автордың өзі болса, екіншісі – досы. Туындының

роман-эссе аталуының басты себебі ең алдымен осы диалог тәсілімен жазылғанында жатыр. Өйткені диалог роман-эссе жанрының негізгі көрсеткішінің бірі болып саналады. Сондықтан да Қ.Салғарин көне қыпшақ заманынан басталатын бүтін бір тарихи кезеңді диалог тәсілімен беру арқылы қазақ тарихын бейнелеп көрсетуге тырысқан. Бұл – бір. Екіншіден, шығарманың табиғат көрінісінен басталуы туындыға көркемдік сипат үстеген. Үшіншіден, тарихи оқиға орны автордың балалық түйсігімен беріліп, қазақтың жұмбаққа толы шалқар тарихын үнсіз көсіліп жатқан кең даламен байланыстырып, бозторғай үнін «мәңгілік тіршілік жырына» балайды. Эссеге тән бұл сипат шығармаға жекелік ұғым дарытқан.

Мысалы: «Дала. Селеу шашы желбіреп, кеңдіктің кесек үлгісіндей керіле созылып жатыр. Шеті де, шегі де жоқтай. Қайда қарасаң да көрерің еркін жазылып барып көкжиекпен қойындасқан кербез кер жазық. Өзіңді кеңдігінің кереметтігінен керегесі мен уығы көзге көріне бермейтін айтулы алып ақ орданың ішінде отырғандай сезінесің. Санаңның саңылауынан көшпелі елдің баласы өзінің тұңғыш киіз үйінің үлгісін төбесінен төңкерілген көк аспанның осынау көгілдір күмбезіне қарап тұрып жасаған-ау деген ой келеді. Жүрдек самал жел қиялға жетелейді...» [8, б. 4].

Осылай басталған шығармадағы автордың жүрдек көңілі сар даланы кезіп кетеді. Құлағына келген ежелден таныс жыр үні келеді. Қабырғасы қатпай жатып, қаршадайынан қозы баққан баланың жалғыз жан серігі бозторғай болады. «Сонда ол таусылмайтын тіршілік әуенін мен үшін, жалғыздықтан жабыққан көңілімді аулау үшін үзбей жырлайтындай көрінетін. Содан да болар, мен бозторғай атаулыға ерекше бір ілтипатпен қарап, әнін үнемі ден қоя тындайтын едім. Қазір де сол әдетке бағынып, көк кеңістігіне ноқат қадалған бозторғайдың қанат діріліне қадала көз тастап, оның мынау тылсым тыныштықпен үйлесім тапқан үнін аулаймын. Бірақ бала күнгіге қарағанда қазіргі қабылдау басқа. Онда ойды сезім билесе, мұнда сезімді ой билейді. Әлгінде ғана астаналық журналист досымнан естігенімді бозторғайдың осынау шырылымен, боз даланың бейкам жатысымен байланыстырғым келеді, бәріне тән бір ортақ түйін табатын секілдімін», – дейді [8, б. 5].

Міне, шығарманы роман-эссеге жақындатып тұрған автордың осы сияқты ой-толғамдары мен көңіл көріністері. Қ.Салғарин тақырыпқа түспес бұрын осылайша «көделі даланың кәделі жыршысы» бозторғай үнін бүкіл тіршіліктің тынысына айналдырған. Автор қазба жұмысы жүргізіліп жатқан Қорған төбеде Астанадан келген журналист досымен ойда-жоқта кездеседі. Осы сәттен бастап екеуара әңгіме басталып кетеді. Сөйлесе келе, бір кезде көне қыпшақтар туралы айтып беруге уәде берген досының сөзін еске салады. Досының аты белгісіз, тек досым деп қана отырады. Бұл кейіпкер негізінен оппоненттің ролін атқарып тұр. Өйткені кереғар даулы пікір көбінесе достың аузынан шығады.

Орыста – половцы, Орталық Европада – коман, Шығыста – қыпшақ деп айтылуы әртүрлі болғанымен мағынасы бір Дешти-и Қыпшақ тайпасының аталуынан басқасы жұмбақ екенін айтқан автордың сөзіне досы:

– Менімше, бұл мәселенің басы ашық болса керек. Себебі, өзіміздің қазақстандық А.Әбдірахманов «Топонимика және этимология» деген кітабында осы қыпшақ этнонимінің қайдан, қалай шыққанына өзінен бұрынғы әр елдің ғалымдарының әр кезеңде айтқан пікірлеріне жеке-жеке тоқталып, талдау жасай келіп, өз тұжырымын айтқаны мәлім. Қыпшақ этнонимінің этимологиясы жөніндегі бұрынғы-соңғы айтылған бар пікірлерді салыстыра зерделеп, ой түйгендіктен бе, менімше А.Әбдірахмановтың осы тұжырымы ғылыми тұрғыдан алып қарағанда да, логикалық нанымдылығы жағынан да көңілге қонымды көрінеді. Ал мұның сыртында бұл арада жаңалықты бірдеме айтамын деу, ғафу етіңіз, менімше, бос әурешілік секілді.

– Бос әурешілік... Жоқ, сіз де ғафу етіңіз, мен бұл пікіріңізге тіпті де қосыла алмаймын. Мұның әділін айтсақ, ой тұсап, тоқырауға тартар тоғышар пікір. Өйткені ортақ іске өзімдік үлесімді қосамын деген мақсатта жасалған әрекеттің кез келгенінің жай әурешілік болуы мүмкін емес. Оның, тіпті тындырары болмаған күннің өзінде, ой қозғаушылық ықпалы бар. Ойды ой ғана оятады. Пікір таласынан шындық пердесі ашылады. Өзіңіз ойлаңызшы, қыпшақ атаулының шығу төркіні туралы халықтық этимологияны алғаш алға тартқан «Оғыз-намадан» бері қаншама уақыт өтті? Содан бері осы бір мәселенің төңірегінде қаншама болжамдар өмірге келді? Солардың біреуі екіншісін жоққа шығарып, өз болжамын ұсынуы, болмаса екіншісін құптай отырып, дәлелдеу дерегін өзінше байыта түсуі арқылы қыпшақ сөзінің түп-төркінін тануға септігі тиер мүмкіндіктердің сан қырынан көрінуіне ықпал жасап бақты емес пе? Әрине, бұлардың ішінде шындық ауылының өзін дәл таппағанымен

түтінін көріп, тура бет түзегендері де, теріс жолға түсіп, шығандап сырт кеткендері де бар еді» [8, б. 8].

Бұдан кейінгі әңгіме А.Әбдірахманов пен О.Сүлейменовтің қыпшақ этнониміне байланысты пікірлерін талдауға ауысады.

– Қыпшақтардың рулық таңбасы – екі тік сызықты (//) қатар жатқан екі пышақтың белгісі деп түсіндіріп, қыпшақ этнонимін осы пышақ сөзінен шығаратын пікірін айтасыз ғой. Шынын айту керек, бұл бұрын айтылған болжамдардың біріне де ұқсамайтын өзіндік түйіні бар, ерекше назар аударарлық пікір. Сондықтан да бұған арнайы тоқтай кеткеннің артықтығы жоқ қой деп ойлаймын.

– Қыпшақ руының таңбасы – тік екі сызық екені рас. Қазір бұл «қос әліп» деп аталады. Ал әліп тік бір сызықпен (/) белгіленетін араб алфавитінің бірінші әрпі.

Араб әрпі қабылданғанға дейін бұл таңбаның басқаша атауы болғаны сөзсіз. Бәлкім, ол осы қыпшақ этнонимінде сақталып қалған жоқ па екен? – дей келіп, О. Сүлейменов тік екі сызықты таңбаның бір кезде ики – пчак (екі пышақ) аталып, кейін осы екі сөздің өзара кірігуі нәтижесінде олардың «кипчакка» айналуы мүмкіндігін айтады [8, б. 12].

Автор О.Сүлейменовтің пікіріне қосыла алмайтындығын айтады. Бұған көптеген тарихи деректер мен белгілі тарихшылардың пікірін көлденең тартады. Екеуара қозғалған пікірталас тағы жалғасады.

– Ғафу етіңіз, байқайсыз ба, осындай тұжырым жасауыңызбен сіз өзіңізге өзіңіз қарсы шығып отырғаныңызды аңғармайтын сияқтысыз.

– Қалайша?

– Осының алдында ғана О.Сүлейменовтің қыпшақ руының тік екі сызық таңбасының бұрынғы аты екі пышақ болуы керек, ал қос әліп аталуы кейін араб алфавиті қабылданған соң пайда болған деген пікірін теріске шығарғанда халықтың санасына сіңіп, қалыптасып кеткен таңба аты кейін өзгермейді деп түйіндеген едіңіз. Енді келіп, бұл тік екі сызықтың бұрынғы аты көсеу, бұл екі көсеу, не қос көсеу болуға тиіс деп отырсыз. Сонда қалай өзіңізге өзіңіз қарсы шықпайсыз. Әлде екі пышақ десе өзгермей, екі көсеу десе өзгере беруге тиіс пе? Өйткені, қалай десеңіз де, қыпшақ таңбасының аты қазір көсеу емес, қос әліп қой [8, б. 16].

Қыпшақ этнонимінің соңы түрік халықтарының пайда болған кезеңіне ауысып, әңгіме тереңдей түседі. Көптеген тарихи деректерді кезек-кезек келтірген екеуі бір тоқтамға келе алмай әңгіме шексіздікке ұласады.

– Иә, Кляшторныйдың ол мақаласын мен де оқыдым. Қыпшақтар жөнінде терең зерттеп, тікелей айналысып жүрген білікті ғалымның осы мақаласындағы түйіндеулерінің қаншалықты шындықпен қабысатынын уақыт көрсетер. Бірақ оқушы ретінде өз басым оның біраз пікіріне қосыла алмаймын.

– Атап айтқанда?

– Басынан басталық. Кляшторный да айтар ойына арқау етіп Г.Рамстедттің 1909 жылы Монғолияға барған сапарында Селенга өзенінің оңтүстік бетіндегі Могон Шине Усу (Қаржаубайда Могойн Шинэ Угун) деген жерден тапқан ескерткіштегі руна жазудағы «Түрік қыпшақ еліг йыл олурмыс» деген тексті алыпты. Бұл жоғарыда айтқан Моюн-чурдың «Түрік-қыпшақ бізді елу жыл биледі» дейтін сөзі.

– Ұмытпасам, Кляшторныйда Моюн-чур емес, Элетмиш Бильге қаған (747–759жж) деп көрсетілген сияқты еді.

– Бәрібір ғой. Моюн-чур да, Элетмиш Бильге қаған да, елетмиш Біліге Тур-айын да, Гэлэ-хан Моюнчжо да бәрі бір кісі, ұйғырдың Пэйлодан кейінгі ханы. Осының ішінде жалпы жұртқа көбірек танысы Моюн-чур болған соң, оны осы атымен атаған жөн болар [8, б. 22].

Осылай диалог арқылы жалғаса беретін тастағы жазулар сыры түрік халқының және оның құрамына енген қыпшақ руының тарихы, басқа да туыстас халықтарға ортақ тарихпен ауысады. Бұған түйінді пікір ретінде Шоқан Уәлихановтың «Қазақ шежіресі» атты еңбегінен мына үзіндіні келтіреді:

«Абылай хан 1757 жылы қырғыздарды шапқанда бірнеше жүз тұтқындарды ордасына алып келіп, арғын ішіндегі атығай арасына қоныстандырды. Келе-келе уақыт өте сол тұтқын қырғыздар атығайлармен араласып, өздерінің шығу тегін Атығайдың түп атасы Дәуіттің 12 баласының бірінен таратып, жаңа қырғыз, бай қырғыз деп аталып кетті. Тағы бір мысал, ұлы жүздің керейіт атты тайпасы қазақтардан бөлініп шығып, өзбек құрамындағы керейіттерге барып қосылады. Кейін

осылардың аз ғана тобы далаға қайта оралып келгенде енді көрші кіші жүздің жеті руына қосылып, қазір соның бір тармағы ретінде өздерін Қарақат бабадан таратады» [8, б. 33-34].

Екеуінің тарихи деректерден үзіндіні сол қалпында келтіріп, тақырыпқа қатысты барлық тарихты жатқа соғуы күмән туғызғанмен, мүмкін сондай адамдар болатын шығар деген демеумен ғана еріксіз көңіл аударуға тура келеді. Өйткені туынды қазақ әдебиетіндегі алғашқы роман-эссе болғандықтан, қосарланған жанрға тән сипатты табу қажет. Мысалдарды молырақ келтіруіміз де сондықтан. Мұнда сөйлеушілердің көркем бейнесі жоқ, тарихи деректер де қозғалысқа түспейді, тек таза баяндау ғана бар. Әрбір тарихи дерек туралы әртүрлі ғалымдардың пікірін келтіре отырып, дауласудың соңындағы түйінді автордың өзі жасап отырады. Мысалы:

Бірінші айғақ – ретінде ол 1957 жылы Монғол археологы Ц.Доржсурэннің Монғол Халық Республикасындағы Архантай аймағының Их-Томир өлкесінен тапқан Түрік қағанатының алғашқы кезеңінде ел басқарған Таспар қағанның (Қытай жылнамасында Тобо-хан) бұйрығымен 572 жылы орнатылған ескерткіш-тасты алады.

Екінші айғақ – ретінде Қаржаубай 1979 жылы өзінің совет ғалымы С.Г. Кляшторныймен бірге шыққан экспедициясында жаңағы Архантай аймағының Эрдэнэ-Мондал өлкесіндегі Дэд-цур деген жерден тапқан ескерткіш тасты ұсынады. Онда көне түрік қағанаты заманындағы моланың басына қойылған шарбақ тастың (саркофаг) бетіне қасқыр мен әлдебір құстың суреті қашап салынған.

Үшінші айғақ – Монғол Халық Республикасындағы Бұлғын аймағының Баян-агт өлкесіндегі Шивэт-Улон жеріндегі аса күрделі құрылысты қоршаулы мазардан тұратын мола.

Төртінші айғақ – түйінді айғақ. Мұнда жоғарыда айтылған үш айғақтың сырын ашар кілт бар. Көне дәуір тарихының көмескі бедерін айқындай түсуге көмектесер аса құнды дерек берер сын тасты да Қ. Сартқожаұлы мен С.Г. Кляшторный 1982 жылы Монғол Халық Республикасының Өмне-товь аймағындағы Далан-ула тауының оңтүстік шығыс сілемінен тапты. Осы табылған сын таста қашап жазылған көне түркі жазуы: «Қыпшақтың бөрі иесі құтты болсын!» дейді [8, б. 46-47].

«Нақтылық үшін бірер сөз» деген тараушада «Көк тәңірі» түрікті жаратқалы» дейтін ұғымның мәнін түсіндіру үшін сол заманның бізге жеткен бірден-бір куәгері тасқа қашалған көне жазуларға үңіледі. **«Бұл далада жужан деген ел болған»** деген тараушада 391 жылдан бастап мәлім болған Жужандар жалпы тарихы туралы айта келіп, бірақ жужан хандығы сол жылы пайда болды деген сөз емес. Одан бұрын да жужандар өз алдына жеке аймақ ретінде өмір сүргендігі туралы сөз болады.

– Жужандардың тарихқа ең танымал мықты хандарының бірі Анахуан еді ғой. Сіз ол туралы ештеме айтпағаныңыз қалай?

– Жужан хандығының бір жарым ғасырлық ғұмырында әр кездегі жағдайға қарай террорлық жолмен таққа отырып, өзін-өзі хан деп жариялаған, жолдан қосылған жолбикелерді қоспағанда, ұзын саны 12 ханы болған. Оның ішінде, әрине, мықтысы да нашары да бар. Анахуан соның ішіндегі саясатқа жүйрігі, хандықты биікке көтерген іскері еді [8, 66-68 б.].

«Көне түріктердің тұңғыш ханы» деген тарауша

– Саучи! Саучи!

– Елші келе жатыр.

– Көк ұлының елшісі.

Ауыздан ауызға көшкен осынау хабар тау баурайын қуалай қотандаса қонып, бір-біріне іргелес отырған қалың елге тез тарады. Жұрт тұс-тұстан аттысы атты, жаяуы жаяу аймақ басшысы Бумынның ақ ордасы тігілген Басбұлаққа қарай ағылды», – деп басталады.

Бумын ел басшыларының басын қосып, шұғыл кеңес өткізіп, өздерінің не істеулері керектігін ортаға салды.

– Мұндай жағдай енді бола бермейді. Көктің өзі бізге көмектесіп тұр. Күні кеше Көктің Ұлының өзі елшісін жіберіп, «достық пен туыстықта» (бейбітшілік қатынаста) болайық деп қамқор қолын созып отырғаны анау. Сондықтан енді көп ойласудың жөні жоқ. Тездетіп телелермен жасырын байланыс жасап, солармен одақтасу керек те, жужандарға бірігіп, шабуыл жасау қажет. Сонда ғана кердең кеткен жужан ханы Анахуанның омыртқасын үзе аламыз. Онсыз жужандарға бізге ешқашанда теңдік бермейді, – десті кеңеске жиналғандар алдын-ала келісіп алғандай бірауыздан.

Бірақ Бумын бұған қарсы шықты.

– Жоқ, – деді ол байыпты үн қатып. – Жоқ. Бұл түпкілікті жеңісті, дара билікті берер іс емес. Ертеңді бүгін көріп, арғы күнді бүгін ойламасаң, күндік тірлік қай мұратқа жеткізбек [8, 93 б.].

Бұл тараушада екеуара диалог жоқ, бірақ сол заманның кейіпкерлері диалогқа түседі. Осы арқылы шығармаға көркемдік сипат дарытқысы келгенмен, Әуезов сияқты Бумын жұрт құлағына таныс кейіпкер болмағандықтан, көз алдыға жанды көрініс елестей қоймайды.

«Дәуірлеу жолында» деген тараушада екеуара әңгіме қайта жалғасып, баяндаушы кейіпкер қытай жылнамасында көрсетілген көне түріктердің мемлекет конституциясын жеті статьяға бөлген Қ.Өмірәлиевтің дерегін мысалға толық келтіреді. Екеуі де бұған бірдей тамсанып, тарихи деректі ғылыми тілмен сөйлеткен еңбек деген баға береді.

«Түріктердің екінші ханы кім?» деген тарауша:

– Сіз ғафу етіңіз, осы арада әңгіменізді бұзуға тура келіп тұр. Мен білетін тарихта көне түріктердің Бумыннан кейінгі мықты ханы Истеми болуға тиісті еді. Бұл Күлтегін жазуынан да анық байқалады. «Жоғарыда Көк тәңірі, төменде Қара Жер пайда болғанда екі арасында кісі оғлы жаралған екен. Кісі оғлының үстінен менің арғы бабаларым Бумын қаған, Истеми (істеми) қаған отырған екен» демейтін бе еді Күлтегін батыр. Ал сіз болсаңыз көне түріктердің Бумыннан кейінгі үш ханының атын атап, азды-көпті атқарған ісін әңгімеледіңіз. Бірақ Истеми туралы жақ ашқан жоқсыз. Мұның мәнісі қалай? Әлде Истеми де Қара Ыстық сияқты ерте қайтыс болып кетті ме?

– Жоқ, Истеми ол кезде өлген жоқ. Егер Л. Гумилевтің мәліметіне сенсек, ол кейін Тобоханның тұсында, 576 жылы өлгенге ұқсайды. Бірақ Л. Гумилев «Байырғы Түріктер» атты кітабында Түрік қағанатының қарамағындағы жерді Тобоханның 572 жылы бірнеше жеке иеліктерге бөлгенін айта келіп «Осының алдында ғана өлген Истемидің екі баласына: Қара Жұрынға – Жетісу, Түріксанға Еділдің төменгі жағы мен Жайық бойы берілді» дейді. Бұған қарағанда Истеми 572 жылы, болмаса 571 жылы өлген болып шығады» деп басталып [8, б. 110]. тарихи құжаттардан түрлі деректер келтіреді. Түріктердің екінші ханы Тоба хан деген түйінге тоқтайды.

«Аярлық пен сатқындық» деген тараушада Тоба ханның шын аты Арыстан екені айтылып, оның Түрік хандарының ішінде бірінші болып, будда дінін қабылдағанын, тіпті дінге берілгені сонша Қытайда тумағанын арман еткенін айтады. Бірақ түрік қағанаты бұл тұста бұрынғыдан да өркендей түседі. Көп уақыт таққа таласқан хан тұқымдары Арыстанды да өлтіріп тынады. Бұдан кейінгі таққа отырған түрік хандарының ішінен:

«Або-ханның өлімі қытай жылнамасы мен «Бұхар тарихында» екі түрлі суреттелді. Қытай жылнамасында Чулохоу Або-ханды тұтқындап әкеліп, оны өлтіру, өлтірмеу жөнінде императормен ақылдасты десе, «Бұхар тарихы» оны тұтқындағаннан кейін қап толы қызыл араға талатып өлтірді дейді.

– Қалай өлсе де, оның нақтылығының ел тарихы үшін қажеті жоқ қой. Ал тарих үшін оның 587 жылы өлгені анық.

– Әрине, менікі де сөз ретіне қарай айтып жатқан нәрсе ғой. Әйтпесе, бұл арада негізгі айтар жәйіт, Або-ханды құртуға қарсы жорықта бірігіп, ынтымақтастық танытқан екі ханның, Қара Жұрын Түрік Тардуш-хан мен Чулохоу Шеху-ханның ол өлгеннен кейін үстемдікке таласып, қайта жауласуы еді» [8, б. 124] деп тарих көшін жалғастыра береді.

«Қарсаңда» деген тарауша:

«Сонымен заман озып бара берген,

Бірі өлсе, бірі орнын ала берген.

Тамаша талайлардың еткен ісі

Аңыз боп ел аузында қала берген, – деп, ақын айтқандай, темір дәуірінің төл перзенті атанып, тарихқа «мәңгі ел» деген атпен енген Түрік қағанаты да өзінен Бұрынғылардың (Хунну, Сәнби, Жужан) жолымен сырттан сығылып, іштен іріп, ақырында телім-телім болып тынды деңіз» деп басталады. Соншама бай деректерді жатқа соғып отырған екеуінің жоғарыдағы өлеңнің авторын айтпай кетуі көңілге күдік ұялатады. Бірақ осы кезде айтылған даланың дана қарты Тоныкөктің «Түрік жұрты өлді, алқынды, жоқ болды. Түрік сыр жұрты жерінде тұтқа қалмады» деген сөзі орынды келтірілген. Бұдан кейін Батыста Византия мен Персияны тітіркенткен, Шығыста Қытайға салық төлеткен, Хинганның (Қадырханның) алып жоталарынан бастап Қара теңіздің жағалауына дейінгі жерді иеленіп, бүкіл көшпелілерді қол астына бағындырған Түрік қағанатының кейінгіге тағылым болар жақсы-жаманды ісін қалдырды да, қордалы жұртта қалған қырық ру-тайпалардың аузында аңызға айналып, тарихтың тылсым қойнауына кете барғаны сөз болады.

«Ел төресі – Құтылығ» деген тараушада екеуара әңгіме екінші Түрік қағанатына қарай ауысады. Мұнда Құтылығтың жағдайы басқа хандармен салыстырғанда, олардың қай-қайсынан да өте

қиын болғанын көруге болады. Бұл оқиғаның куәгері ретінде Тоңюкөктің «Жауымыз төңірегімізді айналып ұшқан жыртықшы құс сияқты еді де, біз жемтік сияқты едік» деген сөзін келтіре отырып, дәлелдей түседі. Соған қарамастан, Құтылығ анталай қоршаған қалың жаудың арасынан аман шығып, қағанат негізін қалайды, ешкімге теңдік бермес ұлы күшке айналады.

«**Табысу**» деген тарауша Тоңюкөк пен Құтылығ ханның диалогынан тұрады. Мұнда 682 жылғы оқиға баяндалып, Құтылығтың батыры, кейін Тоңюкөкпен бірге хан кеңесшісі болатын тұтқындағы Ашида Юань-чжень мен оның достарын құтқарып алған әрекеті сөз болады.

«**Алғашқы қадам**» деген тараушада екеуара диалог қайта жалғасады. Мұнда Құтылығ ордасының Қарақұмның шығысында орналасқан Шұғайқұз атты құзды өлкеге көшкен оқиғасы сөз болады. Құтылығтың ордасына жиналған екі тайпаның сөз ұстар игі жақсылары мен кеңеске қатысушылар ортақ бір түйінге ымыраласады. Ол түйін мынадай:

Бірінші түйін. Табғачтарға тәуелді түріктің басқа тайпалары арасында үгіт-насихат жұмысын жүргізу, жұртты жаппай көтеріліске шығуға үндеу.

Екінші түйін. Жиналған (көтерілген) жауынгерлерді көлікпен, тамақпен, қарумен жабдықтау.

Үшінші түйін. Құлаған қағанатты қалпына келтіру, елді басқару және билік жүйесін орнықтыру.

Төртінші түйін. Құлаған қағанатты қалпына келтіру, елді басқару және билік жүйесін орнықтыру.

Бесінші түйін. Жау елдерге шабуыл жасау арқылы қағанат қуатын нығайту, сол арқылы тәуелсіз дербес мемлекет орнату, яғни толық азаттыққа қол жеткізу.

– Пәлі, бауырым-ау, мұны қайдан алып отырсың. Мұндай дерек еш жерде жоқ қой. Нансаңыз, арғы-бергі тарихтан, не тарихшылардың біреуінің еңбегінен осы күнге дейін Екінші түрік қағанатының негізін қалаушы Құтылығ қағанның да, тіпті одан кейінгі Қапаған, Білге қағандардың да мұндай саралап, айқын көрсетілген нақты программасы болды дегенді кездестірсем не дейсіз. Соған қарағанда осы арада былай, ептеп қиялға еркіндік беріп жібердіңіз ғой деймін?

– Қиялға ерік беріп жібердіңіз дейсіз бе?.. Иә, шынында бұлайша саралап қадап көрсетілген ештеме болмаған соң солай деуіңіз жөн шығар [8, б. 169-170].

Осы мәселе екеуара диалог арқылы тарихи құжаттар негізінде сөз болады.

«**Аттаныс**» деген тараушада Құтылығтың 683 жылы Қытайдың Бин-чжеу, Лан-чжеу, Дин-чжеу деген үш аймаққа қатар жүргізген жеңіске жеткен жорығы туралы айтылып, Баз қаған билеп тұрған тоғыз оғұз тайпасының құрамына тіреледі. Мұнда да тарихи деректер үнемі мысалға келтіріліп отырады.

«**Мо өлкесінің бегі**» деген тараушада Құтылығ өлгеннен кейін қағанаттың билік тізгінін өз қолына алған Қапаған хан туралы сөз болады. Күн санап өсіп, нығайып келе жатқан түрік мемлекетіне көз алартушылардың көптігі туралы автор «Бұл ретте түріктер – даланың арлан бөрісі де, ал жаулары – ауылдың ашқарақ төбеті тәрізді еді» деп сипаттайды.

«**Ақтермел асуы**» деген тараушада Қапаған қағанның Қытаймен қақтығыстары тасқа жазылған тарихи деректер мен қытай жылнамасы негізінде сөз болып отырады. Осы тараушада бас кеңесші, қарт батыр Тоңюкөктің де рөлі кеңінен көрсетіледі. Бірақ көп жағдайда Қапаған қаған қарт батырдың сөзіне құлақ аса қоймайды. Астамшылықтың кесірінен Қапаған қаған ойда-жоқта жасырынып жатқан қытай әскеріне кездесіп, мерт болады. Оның басын қытайдың елшісі Хэ Лин-цунға апарып тапсырады. Ол арнаулы шапқыншымен оны Таң империясының астанасы Чанандағы император сарайына жөнелтеді. Автор Шығысты дүр сілкіндірген түрік елінің қаһарлы қағаны Қапаған қартайған шағында бүкіл абыройдан айрылып, ойда жоқ жерде опат болғандығын өкінішпен баяндайды.

Осы тараушада қырғыздармен болған соғыста ерекше ерлік көрсеткен Құтылып батырдың кенжесі, жасы отызға жаңа ілінген Күлтегін бейнесі де жан-жақты ашылады. Ол жекпе-жекке шыққан қырғыз батырларының бәрін жеңіп, үлкен абыройға ие болғандығы туралы айтылады. Бірақ қанша жеңістерге қол жеткізіп, түрік елінің қарамағына қаншама жұртты қаратса да, Күлтегінге оң шырай білдірмеген Қапағанның қателігі де кеңінен ашылады.

«**Құтылығтың екі баласы**» деген тараушада Қапағаннан кейін Күлтегіннің Могилян деген ағасы Білге қаған деген атпен 716 жылы таққа отырады. Ал Күлтегін бас қолбасшы болып тағайындалады. Ел тізгінін қолына алған Құтылығтың осы екі баласына Тоңюкөк ақылшы болады.

Білге қағанның басындағы ескерткіш жазуда «Түрік-қыпшақ бізді елу жыл биледі» деген жазуға қарап автор Екінші түрік қағанатының негізгі ұйытқысы қыпшақтар болған деген түйінге келеді.

«Қорқыт пен Тоңюкөк» деген тараушада халқымыздың талай заманнан бері өзіне рухани мұра етіп келе жатқан ғажайып аңыздарына, мазмұнды ертегілеріне, батырлық жырларына, философиялық мәні зор шешендік сөздеріне бұл күнде түркі тілдес халықтардың біразының ортақтасып, әрқайсының оны өзінің төл мұрасы санап, еншіленіп жүргеніне көптеген мысалдар айта келіп, көне дәуірде оғыз тайпасынан шыққан данышпан қарт – Қорқыт ата Азиядағы түркі тілдес елдердің біразына ортақ адам екеніне дәлел келтіреді.

Түрік қағанатының негізін қалаушылардың бірі, ел бірлігінің ұйытқысы, білікті қолбасшы, алдын ақылмен болжай білетін данышпаны Тоңюкөк пен атақты Қорқыт екеуін бір кісі емес пе деген досының пікіріне автор дау айтады. Бұған дәлел ретінде автор Қазақ Совет Энциклопедиясының алтыншы томындағы Қорқыт атаға берілген анықтамадағы деректі келтіреді. Онда былай делінген: «Қорқыт ата VIII ғасырда (туған, өлген жылы белгісіз) Қызылорда облысы Қармақшы ауданының жерінде өмір сүрген атақты ақын, асқан күйші, аңыз кейіпкері. Тарихи деректер мен халық шежіресі бойынша Қорқыттың анасы қыпшақ тайпасынан, ал әкесі Қарақожа оғыздардың Қамы (Қайыспас) деген атасынан шыққан. Сондықтан Қорқыт оғыздар мен қыпшақ арасында бірдей кемеңгер ел ағасы болып өткен.

Енді Тоңюкөк туралы. Бұл кісі жөнінде Энциклопедияда ештеме жазылмаған. Ол жайында біз азды-көпті деректі Таң әулетінің шежіресі – Таңшудан, жалпы қытай тарихы Ганмудан және 1897 жылы Д.А. және Е. Клеменцтер тапқан Селенга өзенінің бойындағы Налайха почта станциясының жанында Тоңюкөк құрметіне қойылған үлкен ескерткіштегі тас жазудан (автонекрологтан) ғана кездестіреміз.

Енді ұқсас деректерге ғана назар аударып көрелік. Екеуі де бір кезеңнің перзенті, VII ғасырдың орта шенінде туып, VIII ғасырдың басында қаза болады. Екеуі де өз ғұмырларында үш ханға уәзір болып қызмет істейді. Шынына келсек, оларды бір кісі емес пе деген ойға шақыратын басты дерек те екеуінің осы үш бірдей ханға уәзір болулары [8, б. 236-239].

Осылайша жалғасқан сұхбаттасу Қорқыттың Сырдарияда тұмағандығын, оның бірнеше жердегі мазарына тоқталу арқылы дәлелдейді.

«**Оңтүстік орыс жерінде**» деген тараушада Жалпы қыпшақтар батысқа қарай қозғалғанға дейін IX-X ғасырларда батыста Оралмен, Шығыста Алтаймен, оңтүстікте Сырдариямен, солтүстікте Ертіс, Тобыл, Есіл өзендері және Зайсан көлімен шектесіп жатқан орасан үлкен территорияны иемденген деген дерек бар. Олар бұл аймақта XI ғасырдың басына дейін тұрған, кейіннен екіге бөлініп, Батыс пен оңтүстікке қарай үдере көшкен. Қыпшақтардың батысқа қарай жылжығандары Жайық пен Еділдің арасынан шығады.

– Сонда қалай, ол жерде бұрын ешкім болмаған ба? Әлде олар да басқа көшпелілер секілді жаңа қонысты күреспен тартып алып отырған ба?

– Әрине, тартып алып отырған. Әйтпесе, Еділ менен Жайықтай арналы өзеннің бойы елсіз болушы ма еді [8, б. 260] деп келетін сұхбаттасу А.И.Поповтың «Қыпшақтар және Русь» деген еңбегін талдау арқылы жеткізіледі.

«**Толқынның алды – печенегтер**» деген тарауша «Тарихшыларымыз Қара теңіз жағалауының далалық алқабы деп атаған бұл өңірге екі ғасыр өткен соң, аварлардан кейін, көшпелі түркі тайпасы – хазарлар келеді. Бірақ олар да бұл өңірге түпкілікті ие болып қала алмайды» деп басталып, печенегтердің VIII–IX ғасырлар аралығында Еділ мен Жайық өзендерінің арасында көшіп жүргендігі айтылады. Кеген мен Тирахтың бөлінуі печенегтердің бірлігінің берекесін алып, халықтың қуатын кемітіп қана қоймай, сонымен бірге олардың ел ретінде құруына да себепші болады. Бұлардың кейінгі тағдыры Византия, Венгриямен байланыста өтеді.

«**Екінші толқын – Торктар**» деген тараушада екеуі торк сөзінің этимологиясына тоқтала келіп, кейбір қазақ тарихшылары мен тілші ғалымдарының торк этнонимінің түпкі тегін «төркін» деген сөзден шығаруына автор қарсы шығады. Бұл түрік деген мағына беретін ежелгі оғыз тайпасының аты екенін дәлелдейді. Печенегтердің қаңлы тайпасынан, половецтердің кимақ тайпасынан бөлінгендігі сияқты торктардың да оғыз тайпасының бір бөлігі болғандығын көрсетеді. Бұлар IX ғасырдың аяғында печенегтерді талқандап, Еділ бойын (Заволжье) басып алады. Бірақ торктар оңтүстік орыс жерінде өзінен бұрынғы көшпелілердей аса көп белсенді әрекеттерге бара

бермей, Көне Русь мемлекетімен ұзақ жылдар одақтас болады. Кейін Торк ордасы екіге бөлініп, бір бөлігі Дунайға, бір бөлігі орыс князьдарының боданына айналып, шекарада қалады.

«Черный клобуки» дегендер кімдер» деген тараушада осы кезеңде тарих сахнасына оңтүстік орыс жеріне шығыстан келген европалықтар коман, кун, валан, vaeven, blaven, плавк, т.б. ал шығыстықтар қыпшақтар деп атап кеткен половецтер шыққандығы сөз болады.

– Ғафу етіңіз, сонда әлгі орыс жылнамаларындағы «черные клобуки» деп аталатын халық қайда қалды? Сіз оларды, тіпті, атамай кеттіңіз ғой. Менімше, орыс жылнамаларында ең көп аталатыны осы «черные клобуки» болса керек. Демек, ол бұл халықтың көне Русь мемлекетінің өмірінде өзіндік орны бар деген сөз ғой. Жалпы қателеспесем, осы «черные клобукилерді» көне деректерде тіпті тайпалар бірлестігі деп те атайтын сияқты еді.

– Онда, осы әңгімеңізді бастамас бұрын мына бір мәселенің басын ашып алсақ қайтеді? Орыс жылнамасындағы осы «черные клобуки» этноним ретінде қазіргі «қарақалпақ» этнонимінің баламасы ма? Жоқ, әлде бұл шендестіру дұрыс емес пе? Сонсоң сіз оқыдыңыз ба, әлде оқи алмадыңыз ба, осы жақында қарақалпақтық ғалым Дәулен Айтмұратовтың «Түріктік этнонимдер» деген еңбегі жарық көрді.

– Жоқ, оқи алмадым, осы биыл шығып па?

– Иә, биыл, Нүкістен шығыпты. Сонда осы «черные клобукидің» де, «Қарақалпақтың» да этимологиясы арнайы сөз болған. Ол кісінің айтуынша, «Қарақалпақ» этнонимінің шығу тегі айдар деген мағынаны беретін көне түріктің «ғұлпақ» сөзіне байланысты көрінеді. Сонда, қарақалпақ – қара ғұлпақ – қара айдар деген ұғымды береді екен [8, б. 271- 272].

Екеуі тарих қойнауын кезектесе аша отырып, «черные клобукидің» қарақалпақтың ежелгі атауы емес екеніне көз жеткізуге тырысады. Бұл печенегтер, торктар, половецтер, берендейлер, түрпейлер, коуилар, каспичилер, боутылар деп аталған көшпенділер тайпаларын бір сөзбен орыс князьдығы «черные клобуки» деп атаған екен. Бұған Н.М.Карамзин мен М.П.Погодин бастаған орыс тарихшыларының пікірінен бері тартып, нақтылы мысалдар келтіреді.

Автор өз ойын «Қалай дегенде де қарақалпақ деген атаумен аталған тайпалар бірлестігінің ұзақ жылдар бойы орыс жерінің шекарасында половецтердің шабуылының өтінде тұрған берік қалқан болғандығы шындық», – деп аяқтайды [8, б. 280].

«Бар деректі барласақ» деген тараушада Орыс жылнамаларының дерегі бойынша половецтердің Русь жерінің шекарасында пайда болуы 6563 (біздің жыл санауымызша 1055) жыл. Осы жылы шекараға жасаған половец ханының аты да белгілі. Жылнамашы оны Блуш деп атайды.

Көне орыс мемлекетінің өмірінің әр қырына әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан да, сондай-ақ қоғамдық-саяси тұрғыдан да үлкен ықпал жасағаны және бұдан да көп дәрежеде көрініс берген кері процесс – Русьтің даланың көшпелі халқына ықпалы атап айтылды. Сонымен бірге, көне орыс мемлекетінің көшпелі тайпаларымен күресте өзінің тәуелсіздігін, ұлттық бірлігін және мәдениетін сақтап қалуда және көшпелі тайпалар шабуылынан Европаның басқа елдері мен Византияны қорғап қалуда аса үлкен роль атқарғаны да атап көрсетілді.

– Иә, көне өмірдің салыстыра қарап, үңіле зерттеуді керек ететін, ақ пенен қараның жіктелгеніндей айқындыққа әлі жетпеген тұстары баршылық болу керек. Сонау ескі заманда болашағына бойлап, барлау жасауға өресі жетпей, күндік пайда үшін бауырмалдықтың парқына бара алмай, бір-бірін босқа қырған бабаларымыздың қираған қалалары мен жерлеген денелерін бауырына басқан даладағы мыңдаған обалардың астында ашылмай әлі қаншама сыр жатыр. Осының бәрі бүгінгі білімді де зерделі ұрпақтың алдына үлкен міндеттер қояды [8, б. 280-286] деген екі ғалым қыпшақтардың пайда болу тарихы туралы сөз етеді. Орыстың «Игорь жасағы туралы жыр» атты атақты дастанындағы «Земли незнаемой» деп аталған жерлерді мекендеген қыпшақ ордалары екендігін, олар Дон өзенінің екі жақ бетін толық алып, Еділ бойына дейін созылып жатқан ұшан-теңіз өлкені иемденгенін, олардың хандары мен билеушілері т.б. деректер айналымға түседі.

«Құбалар мен қаралар» деген тараушада қыпшақ тайпасының билеушілері мен хандары туралы жекелеп сөз болады. «Туған жердің иісі», «Шын асыл иілмей сынады» деген тақырыптармен сол тұстағы абыз, жырау, батырлар туралы аңыздар мен өлең-жырларды тарихи деректермен ұштастыра отырып, қыпшақ тайпасы жөнінде сұхбат жүргізеді. Мысалы,

Қаз қаңқылдар көлінде,
Дуадақ еркін шөлінде.
Батырдың бағы жанады,

Туып бір өскен жерінде.

Есің бар да елің тап,

Бауырыңнан енді бөлінбе! [8, б. 305]

деп Сыржан ханның елшісі Нысан жыраудың Ардақ ханға айтты деген өлең жолдары арқылы қарт жырауды жыр шумақтарымен сөйлете отырып, ел бірлігін сақтаудағы акын-жыраулардың ролін анық көрсетеді.

«Ой өрнегі» деп аталған екінші тарау «Көңіл ашар», «Досекем айтқан екен», «Қазақбай қарттың үйінде» деген бөліктерден тұрады. Мұнда негізінен автордың өскен ортасы мен көнекөз шешен қарттары арқылы ел аузындағы аңыздар мен өлең-жырлар баяндалады. Бұл тараудың бірінші тараудан айырмашылығы сөз болатын оқиға тарихи деректермен байланыстырылмайды. Бірақ «Көңіл ашар» деген бірінші бөлімі басталған бетте-ақ «Ей, Сөзқалта, ата қаздай қоқиып, қайда барасың? Адамға қарамайсың ғой, өзің» деген диалог беріледі. Сөзқалта – автордың өзі. Екіншісі – Заржак деген атпен аты шыққан Дәрмағамбет деген досы. Екеуі арқылы ауыл көрінісі, ондағы Төлеу сияқты көнекөз қарттың қызықты әңгімелері баяндалады. Төлеу қарт Жабай бидің Сексен, Тоқсан деген екі баласы туралы айта келіп, Киікбай деген атақты бидің шешімдері мен жырларын жатқа айтады.

Жалпы үш бөлімде де ел аузындағы өлең жырлар толығымен беріліп, шығу тарихы аңыз бойынша Төлеу, Досбол, Қазақбай қарт сияқты нақтылы адамдар арқылы жеткізіледі.

Түйіндей келе Қ.Салғариннің де екі үлкен бөлімнен тұратын «Көмбе» атты роман-эссесінің жанрлық сипаты, танымдық ұстанымы мүлде бөлек. Шығармада эсеге тән жан-жақты белгілердің бірталайы қамтылған, мұнда тек туындының бастан-аяқ диалог тәсілімен жазылғандығы жанр табиғатын айқындауға мүмкіндік береді. Өйткені, диалог роман-эссе жанрының негізгі көрсеткішінің бірі болып саналады. Сондықтан да шығармадағы қазақ халқының көне қыпшақ заманындағы күрделі тарихы автор мен оның досының диалогына құрылған.

Қ.Салғариннің өз шығармасын роман-эссе деп атауының басты себебі қазақтың қазақ болғандағы тасқа басылған көне тарихын көркемдік айналымға түсіруге тырысқандығында жатыр деп ойлаймыз. Десе де, нақтылы құжаттар мен деректерге жан бітірудің қиынға соққаны байқалады. Мұнда қадап көрсетер автор мен досынан басқа жанды образ жоқ, бірақ ұшан-теңіз тарих бар. Қорыта келгенде, Қойшығара Салғариннің «Көмбе» деген роман-эссесі көне тарихты тың құжаттар мен жаңа мәліметтер арқылы көркемдік айналымға түсірген.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Пospelов Г.Н. Проблемы исторического развития литературы. – М., 1972. – С. 102-123
2. Литературный энциклопедический словарь. – М., 1967. – С. 32-36
3. Гей Н.К. Художественность литературы: Поэтика. Стиль. – М.: Наука, 1975. – С. 39-46.
4. Лурье А.Н. Поэма как жанр советской литературы. Жанры в советской литературе. – Л., 1978. – С. 57-68
5. Монтень М. Опыты. Избранные главы / пер. с франц. – М.: Правда, 1991. – 656 с.
6. Essay. Meyers neues Lexicon. –Mannheim;Leipzig; Wien; Zurich: Meyers Lexiconvertag, dritter Band, 1978. – S. 215-216
7. Негимов С. Эссе. Әдебиеттану терминдерінің сөздігі / құрастырушылар: З.Ахметов, Т.Шаңбаев. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 234 б.
8. Салғарұлы Қ. Көмбе: роман-эссе.-Алматы: Жалын, 1989. - 448 б.

ТЕМАТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РОМАНА-ЭССЕ «КОМБЕ» КОЙШЫГАРА САЛГАРИНА

Н.С. Балтабаева

PhD доктор, ст. преподаватель

Казахский государственный женский педагогический университет

Казахстан, г.Алматы, email: balnargiza@mail.ru

В статье показана жанровая природа романа-эссе «Комбе» К. Салгарина, который состоит из двух больших разделов. Суть работы заключается в том, что только через жанр диалога характеризуется жанровая

природа. Диалог является одним из основных показателей жанра роман-эссе. Вот почему сложная история казахского народа в эпоху древних кыпчаков основана на диалоге автора и его друга. Основная причина названия произведения К. Салгарина романом-эссе заключается в том, что он пытался превратить всю древнюю историю казахов в художественный круг.

Ключевые слова: жанр, эссе, роман, комбе, древние кыпчаки, роман-эссе

THE THEMATIC ORIGINALITY OF THE NOVEL-ESSAY "KOMBE" BY KOISHIGARA SALGARIN

N.S. Baltabayeva

PhD, senior lecturer

Kazakh State Women's Teacher Training University

Kazakhstan, Almaty, email: balnargiza@mail.ru

In this article author describes the genre nature of the novel-essay "Kombe" by K. Salgarin, which consists of two large sections. The essence of the work is that only through dialogue genre is characterized by genre nature. Dialogue is one of the main indicators of the genre of novel-essay. That is why the complex history of the Kazakh people in the ancient era of Kipchaks is based on the dialogue of the author and his friend. The main reason for the name of the work of K. Salgarin by the novel-essay is that he tried to turn the entire ancient history of the Kazakhs into an artistic circle.

Key words: genre, essay, novel, Kombe, ancient Kipchaks, novel essay